

УДК 327.2 + 316.277

О.С. Зубченко

ОСОБЛИВОСТІ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НА ВІЛЬНІЙ ТА ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЯХ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

Статтю присвячено вивченню соціальних процесів мікрорівня у сфері повсякденного життя на територіях Запорізької області, які перебувають під контролем української влади та у тимчасовій російській окупації. Використовуючи методологічні підходи феноменології А.Шюца, соціології знання П.Бергера та Т.Лукмана, теорії травматизації П.Штомпки, автор ставить за мету провести порівняльний аналіз повсякденних соціальних практик по обидві сторони фронту.

Використовуючи методи включеного спостереження та контент-аналізу матеріалів із відкритих джерел з лютого по травень 2022 р., дослідник відзначає, що у часи соціальних потрясінь повсякденний світ людини зазнає глибокого шоку та дезорганізації. Зовнішні обставини змінюється швидше, аніж ми встигаємо їх інтерпретувати, а соціальний час суттєво прискорюється.

Автор доходить висновку про стрімке розмежування картин повсякденного світу жителів вільної Півночі та окупованого Півдня Запорізької області. За умов воєнного стану Українська держава обрала модель мінімального втручання у буденне життя людей. Завдяки цьому, навіть попри обстріли та численні небезпеки для цивільного населення, ситуація у Запоріжжі та навколишніх, віддалених від фронту громадах порівняно швидко нормалізувалася.

Дослідник відзначає, що у захоплених містах та районах відбуваються протилежні процеси. На тлі масштабної перебудови всього комплексу соціальних відносин, ворог широко застосовує вибіркове насильство та системний терор проти представників окремих соціальних груп, забезпечує повну фізичну та інформаційну ізоляцію загарбаних територій, жорстко придушує будь-який спротив. За таких умов в окупації формується принципово новий тип повсякденності, що проявляється у спілкуванні, споживанні та виборі стратегій соціальної адаптації до існуючих реалій.

Ключові слова: повсякденність, війна, окупація, життєвий світ, повсякденне знання.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-106-122

Постановка проблеми у загальному вигляді. Два з половиною роки Великої війни Українського народу проти російської агресії, що розпочалася у лютому 2022 року, сильно змінили нас та нашу державу. Сьогодні, навіть на невеликій часовій відстані помітно по-справжньому масштабні зміни як позитивного, так і негативного характеру в розміщенні продуктивних сил, пріоритетності окремих галузей національної економіки, національній життєстійкості та масових настроях українців.

Проте паралельно із процесами макрорівня триває повсякденне життя, що характеризується, з одного боку, достатньо вузьким, порівняно із глобальними проблемами військового часу, предметно-змістовним контекстом, а з іншого – існуванням усталених шаблонів поведінки, трансформація яких може відбуватися болісно та повільно.

В Україні повсякденність військової доби розгорталася у кількох вимірах, залежно від географічного розташування регіону, швидкості наближення або інтенсивності ведення бойових дій, фізичного контролю за територією тощо. Детальне описання всіх цих станів потребує окремого дослідження, але в дуже узагальненому вигляді можна говорити про тилловий, прифронтний та окупаційний типи повсякденності, що знаходяться у постійній динаміці. Повсякденне життя Києва у серпні 2024 р. більше нагадує довоєнне літо 2021 р., аніж страшний березень 2022 р., а небезпечні будні вільного Херсону нинішньою осінню не можна порівнювати із пануванням росіян два роки тому.

На цьому тлі особливого значення набуває вплив окупації на руйнування маленького світу пересічної людини. А.Щюц розглядав наш життєвий світ як результат і процес особистісного соціального конструювання, що складається із наших оцінок, реакцій, емоцій, спогадів та уявлень про минуле і майбутнє (Щюц та Лукман, 2004). Війна вносить до нього свої корективи – обстріли, повітряні тривоги, комендантська година, дефіцит продуктів, перебої у роботі громадського транспорту та відключення електроенергії. Проте незрівнянно важчі наслідки несе із собою прихід ворожих військ – страх і терор, неможливість вільно вийти на вулицю та почуватися господарем у власній хаті, довгі черги за продуктами та ліками, чужі прапори на вулицях тощо.

Особливо драматично на повсякденне життя людей вплинув ворожий наступ на Півдні України. Через високу швидкість просування противника наші жителі Запорізької та Херсонської областей не мали навіть мінімального часу на евакуацію. Зокрема, до Нової Каховки агресори увійшли вже по обіді 24.02.2022 р., ранком наступного дня стояли на околицях Мелітополя, 26 лютого увійшли до Якимівки, Приазовського та Приморська, а менш ніж за тиждень окупували м. Енергодар та найбільшу в Європі Запорізьку АЕС. Водночас через слабку присутність українських підрозділів у Приазов'ї бойові зіткнення відбувалися лише у кількох локаціях та оминули абсолютну більшість населених пунктів. На цьому тлі у багатьох запоріжців склалося враження, що держава кинула їх напризволяще, яке згодом всіляко підсилювалося російською пропагандою.

Внаслідок активного просування російських військ, яке завдяки героїзму наших воїнів вдалося зупинити тільки по лінії Кам'янське – Оріхів – Гуляйполе, Запорізька область фактично перестає існувати як єдиний суспільно-політичний та соціокультурний простір. Повсякденне життя обласного центру та кількох північно-східних громад також зазнає радикальних змін. Перші дні війни у Запоріжжі запам'яталися масовою панікою, довгими чергами та пустими полицями у супермаркетах, облогою банкоматів, переповненими потягами на Захід та екзистенційною загрозою швидкої окупації міста.

Таким чином, **актуальність** теми дослідження має як теоретичний (простежити вплив військових та політичних трансформацій по обидві сторони лінії фронту на зміну повсякденного життя), так і практичний (дослідити сутність та інтенсивність змін, визначити чинники, що на них впливають) аспекти.

Виходячи із цього, визначено **мету** статті – надати комплексну характеристику та провести порівняльний аналіз повсякденного життя населення на вільній та окупованій територіях Запорізької області.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основою нашої розвідки стали теоретико-методологічні положення феноменології А. Щюца (Щюц та Лукман, 2004), П. Бергера і Т. Лукмана (Berger and Luckmann, 1967) зокрема, ідея про те, що процеси привласнення та відчуження життєвого середовища мають не лише когнітивне, але й інтенціональне наповнення. Схожі соціальні практики набувають різного звучання у відмінних соціальних обставинах. Якщо у вільному Запоріжжі повернення бізнесу до роботи після шоку перших тижнів війни було свідченням нашої незламності та

життєстійкості, то відкриття крамниці в окупованому Бердянську за правилами ворога – проявом колабораціонізму. Разом з цим не варто забувати, що процес конструювання нами власної соціальної реальності відбувається вибірково, із додаванням значущості її окремим елементам залежно від певних чинників. Зокрема, окремі керівники органів місцевого самоврядування та громадські активісти до останнього намагалися залишатися на тимчасово окупованих територіях, щоб координувати роботу закладів соціально-культурної сфери та надавати гуманітарну допомогу місцевому населенню. Очевидно, що при цьому вони вибудовували свою реальність у попередній системі образів та смислів – мовляв, війна скоро закінчиться та люди з нас спитають. Як показали наступні події, всі ці міркування виявилися марними – війна триває вже третій рік, окупанти із самого початку мали чіткі плани щодо анексії загарбаних земель та започаткування своєї адміністрації.

Також ми використовували результати дослідження місця та ролі різних елементів міського середовища у формуванні нашого життєвого світу, які описав А.Лефевр (Скалацька, 2016). Невід'ємною частиною візуального світу війни стають блокпости та протитанкові їжаки на дорогах та вулицях, вікна та двері, що закладені мішками з піском, порожні та темні вулиці. У той же час ворог приділяє велику увагу візуалізації своєї тимчасової влади на загарбаних землях, розвішуючи триколори, червоні прапори та біг-борди «Россия здесь навсегда».

Окрім цього, чималий евристичний потенціал для вивчення повсякденного життя прифронтових та окупованих територій має теорія травматизації П. Штомпки (Sztompka, 2000).. І тут, і там основною причиною травми стає страх, проте його природа кардинально різна. У вільному Запоріжжі люди щочас очікують підступних ударів ворожих С-300, які унесли життя десятків городян, а у захопленому росіянами селі місцеві жителі бояться кожного шурхоту, очікуючи на прихід карателів. В цьому контексті варто згадати і технології мікроконтролю влади за М. Фуко – локалізація (постійні перекриття ворогом єдиного шляху із окупації до вільної України через м. Василівка), ізоляція (введення перепусток для пересування окупованими територіями, закриття цілих кварталів та районів для цивільних), пряме і непряме нормування повсякденності (створення через власні ЗМІ та контрольовані соціальні мережі штучної інформаційної картини навколишнього світу).

З початком російської агресії почали з'являтися праці та дослідження вітчизняних авторів, що присвячені повсякденності військових часів. Серед них можна виділити К.Скляренко (біографічний метод у вивченні повсякденності військових часів) (Скляренко, 2019), Н.Міхно (травматизація у міському просторі) (Міхно, 2020), О. Черемісіна (усна історія Херсону часів окупації) (Черемісін, 2023), Н. Потарська та О.Дутчак (гендерні аспекти сприйняття військової повсякденності) (Потарська та Дутчак, 2015).

Разом з тим невирішеним залишається питання проведення порівняльного аналізу повсякденних практик населення у соціальних спільнотах, які зазнали штучного розділення внаслідок бойових дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. При визначенні хронологічних рамок початкового періоду російської агресії ми виходили із кількох міркувань. По-перше, у вільній частині Запорізького регіону спостерігається «оповсякденювання» війни із відповідною трансформацією старих та виникненням нових соціальних практик. По суті, сприйняття нових реалій відбувається через культурний шок за ланцюжком - сильний переляк, паніка, нерозуміння, що буде далі, звикання та поступове формування «нової нормальності». По-друге, протилежні процеси відбуваються на окупованій території. Місцеві жителі все ще сподіваються, що війна та чужі прапори явище

тимчасове та все повернеться назад. У той же час по мірі пересування театру бойових дій на північ, ворог починає розбудову окупаційного режиму, активно залучає місцевих зрадників, створює псевдоінституції «влади», «охорони правопорядку», «освіти» тощо. По-третє, слід враховувати і певну динаміку масових очікувань – як панічних, так і оптимістичних. Зокрема, до кінця весни 2022 р. стало зрозумілим, що кремлівським військам не вдасться ані швидко захопити обласний центр, ані навіть наблизитися до нього.

Виходячи із сказаного вище, хронологічні рамки нашого дослідження було визначено як період приблизно у сто днів із 24.02.2022 р. до кінця травня 2022 р.

Методами наукової розвідки ми обрали включене спостереження (із початку Великої війни автор постійно знаходиться у м.Запоріжжя) та контент-аналіз матеріалів із відкритих джерел (інтерв'ю із внутрішньо переміщеними особами, статистична інформація, експертні та журналістські оцінки), а також аналіз візуальних даних загального доступу (із помітною диспропорцією у бік вільних територій, адже фотографувати в окупації дуже ризиковано).

Говорячи про структуру повсякденного життя, ми ще раз маємо звернутися до теорії П.Бергера та Т. Лукмана, адже «конструювання повсякденності відбувається через об'єктивізацію життя у речах та символах, які змушують людину підкорятися певним стандартам; дозволяють типізувати свої емоції, передати їх іншим; сполучають різноманітні сфери життя» (Berger and Luckmann, 1967, pp. 59-64). Дослідники наполягають, що у процесі творення повсякденного життя суспільство проявляється у двох вимірах: суб'єктивному (соціалізаційні та ідентифікаційні практики) та об'єктивному (соціальні інститути).

Ще один вимір, який виділяють представники соціології знання – не проблематичність та проблематичність. Перший із них описує рутинний, статичний порядок нашого життя - те, що було завжди, і, на нашу думку, не має змінитися ніколи, а другий – незвичайні, неординарні моменти соціальних взаємодій, що пов'язані із загрозами життю та здоров'ю, побутовими складнощами, необхідністю пристосовуватися до нового соціального укладу.

Перелік рівнів повсякденного життя буде неповним без звернення до творчого доробку Н.Еліаса. Науковець протиставляє повсякденне та не-повсякденне через кілька дихотомій: будній день та свято, приватне та публічне, справжні та нав'язані думки і переживання (Головко, 2007).

Певне уявлення про багатоманіття суб'єктивних реакцій у перші години війни дозволяють скласти дописи запорізьких користувачів мережі Фейсбук. Більшість з них акцентують увагу на абсолютно незвичайній звуковій гаммі того четвергового ранку: «Прокинувся вдома у Запоріжжі о 5 ранку від гулу двох винищувачів» (В. Степановський – Філін), «крізь сон почула, що летить літак» (Katerina Mamenko), «прокинулась близько 5.45 від страшних звуків, яких до того ніколи не чула. Земля здригалася» (О. Звонарьова). Абсолютно протилежною була реакція людей, що були з війною на «ти» вже вісім років – наших захисників та волонтерів: «Зранку звонок військомата. 25.02 вже був в лавах ЗСУ» (О.Єрмаков); «в 7 ранку подзвонила мама сказала в Запоріжжі вибухи ... Війна ... Через декілька годин я вже була в міськраді Хмельницькій і допомагала в відкритті центру вимушених переселенців» (О. Ярошенко); «04.30 прокинувся від роботи великокаліберної арти. Було чути вибухи в районі Мелітополя. Розбудив родину. Кинув в машину баул з амуніцією та поїхав в військкомат в Енергодар» (С. Коба). Як бачимо, знаходить підтвердження думка М. Окрут, що безліч повсякденних реальностей властиві не лише різним суспільствам, але й різним соціальним групам (Окрут, 2006).

На тлі виникнення абсолютно нових, екстремальних соціальних практик (повітряні тривоги, пошук укриття, «тривожні» валізки та евакуація) окремі городяни все ще намагаються зберегти звичний стиль життя: «Якщо вийшла, то вийшла - не дарма ж старанно збиралася: підбрала гарний одяг, попшикалась улюбленими парфумами» (Настя Митко). Проте вже із самого ранку масова паніка охоплює абсолютно всю Запорізьку область – кілометрові черги на заправки, порожні полиці супермаркетів, спустошені банкомати, шалений ажіотаж у аптеках тощо. Все соціально-економічне життя у місті було паралізовано: майже ніхто не працював, діти не пішли до шкіл та садочків, зупинився громадський транспорт, а в темний час доби, за звичкою часів Другої світової війни, запровадили світломаскування, що виявилось абсолютно марним у вік балістичних ракет та ударних дронів.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який повноцінно запрацював у перші години повномасштабної російської агресії, містить чимало інституційних інструментів, що можуть докорінно змінити життя наших співвітчизників. Серед них – трудова повинність, можливість відключення електронних медіа та соціальних мереж, вилучення комп'ютерної техніки та засобів зв'язку, розквартирування у приватних оселях військовослужбовців чи біженців, продуктові картки тощо. Але на практиці за два з половиною роки війни держава так і не почала широко використовувати більшість цих інструментів. Натомість найбільше на повсякденність запоріжців вплинуло запровадження комендантської години. Іноді вона могла тривати навіть кілька днів - із вечора п'ятниці до ранку понеділка.

П. Гуйван відзначає, що соціальний час як елемент суб'єктивного сприйняття загального темпорального руху характеризується такими якостями, як послідовність, незворотність та тривалість (Гуйван, 2021). За останні десятиліття українці знали не так багато прикладів державного регулювання часу (переведення годинників навесні та восени, заборона на продаж алкоголю та рух багатотонних фур міжміськими трасами). Комендантська година, з одного боку, суттєво обмежує споживацьку активність та ставить хрест на цілих галузях економіки (нічні розважальні заклади), а з іншого – породжує нові соціальні практики та способи адаптації. Але на практиці дієвих механізмів інституційного контролю за цими приписами майже немає. Адже з початку великої війни влада так і не спромоглася встановити хоча б адміністративну відповідальність за порушення режиму комендантської години.

Разом із новою конфігурацією часу ми можемо спостерігати і радикальні зміни у соціальному просторі. Із глибокого тилу часів АТО та ООС Запоріжжя перетворилося на прифронтове місто. Перед багатьма містянами руба постає питання: виїжджати чи залишатися. А.Фролова відзначає «На автовокзалі (який тоді ще повноцінно працював) та залізничному вокзалі "Запоріжжя-1" біля кас утворилося велике скупчення людей. У паніці багато хто намагався виїхати "хоч кудись" з міста» (Фролова, 2024). Очевидно, вкотре спираючись на спогади часів Другої світової, значна частина наших земляків вважала, що безпечніше буде в селах та маленьких містечках. Проте вже зовсім скоро запоріжці, які у перші дні війни поїхали до Токмака і Полог, опинилися в окупації. До кінця дня 24 лютого весь міжміський автомобільний транспорт та електрички у південному та східному напрямку зупинилися. Центральний автовокзал та дві приміські автостанції закрилися на невизначений термін. Через забиті вікна та заперті на амбарні замки двері колись потужних логістичних хабів проявляється нова реальність воєнних часів, що описана М.Оже через поняття «не-місця». Географія нечисленних автобусних та залізничних маршрутів, що залишилися, підкреслює екзистенційне, прикордонне становище Запоріжжя. – всі шляхи ведуть на північ та захід, на південь та схід – війна і смерть.

Особливе місце у повсякденні перших тижнів великої війни посідає евакуація. Беручи до уваги важку ситуацію на фронті, «Укрзалізниця» сформувала із Запоріжжя безкоштовні евакуаційні рейси до Львова та Пшемисля (Республіка Польща), які призначалися як для місцевих жителів, так і десятків тисяч біженців з Маріуполя, оточеного російськими військами. В одному плацкартному вагоні розміщували до 150 людей, в купе - 90-100 людей. Лише за 06.03.2022 р. із обласного центру виїхало 7, 5 тис. людей (Укрінформ, 2023). Потрапити на евакуаційні потяги було дуже складно, люди займали черги із вечора, деякі не могли уїхати по кілька днів. На вокзалі панував хаос і страшенна штовханина. Порядок вдалося навести лише за кілька днів спільними зусиллями поліції, територіальної оборони та волонтерів.

В цьому контексті постає резонне питання про реальну небезпеку для цивільного населення та доцільність масової евакуації із Запоріжжя на початку широкомасштабного вторгнення. 24 лютого ще не загинув жоден цивільний, ворожі підрозділи були за 150 км., а по всій області ще майоріли українські прапори. Тим не менш ми стаємо свідками масової втечі городян, найбільшої з часів німецького наступу в 1941 р. За два з половиною роки об'єктивно ситуація у регіоні значно ускладнилася – передові частини агресорів стоять за 35 км. від Запоріжжя, по місту випущено сотні ракет та дронів, зруйновано та пошкоджено сотні будинків, кількість жертв серед мирного населення перевищила за три сотні. Проте у місті триває майже довоєнне життя, працює весь бізнес, на вулицях, в парках, супермаркетах та на зупинках багато людей.

Така, на перший погляд, парадоксальна ситуація зумовлена бінарністю повсякденного знання. В.Головко влучно зауважує, що протягом всього життя індивід постійно намагається інтегрувати проблематичний сектор до неproblemатичного (Головко, 2007, с. 91-92). Особливо актуальним таке конструювання стає за часів великих історичних потрясінь – війн, революцій, окупацій. За останні сто років дилеми життєвого вибору стояли перед українцями не один раз – воювати за українську владу чи лишатися вдома у 1917-21 рр., йти чи не йти до колгоспу на початку 1930-х рр., говорити українською чи переходити на «общепонятный» за радянських часів тощо. У той же час варто розуміти, що попри всю карколомність і трагічність подій Революції Гідності та початку російської агресії у 2014 р., вони, на відміну повномасштабного вторгнення, мало вплинули на повсякденне життя запоріжців. Війна тривала далеко, проникаючи до буденного життя через інтернет-стрічку, телевізійні новини та розповіді знайомих про жахіття на Донбасі.

На відміну від півночі області, де незважаючи на екстремальну ситуацію та стрімке наближення лінії фронту, традиційний інституційний порядок у загальних рисах продовжував зберігатися, на півдні провідні державні інституції згорнули роботу вже у перші години війни. О 10 ранку м. Мелітополь покинули співробітники СБУ та прокуратури, а вже о 14.00 із міста відійшли останні українські військові. Перший бій з ворогом прийняли бійці щойно сформованої територіальної оборони. «Влада Мелітополя, як то кажуть, лежала на землі, і її міг підняти хто завгодно, там не був організований ні спротив, ні оборона», - відзначає колишній заступник командувача ОК «Південь» А.Соколов, який тоді безпосередньо керував бойовими діями на Запорізькому напрямку (Роціна та Лукашова, 2023).

За умов безвладдя у місті розцвітає мародерство. «Було відчуття, що я потрапив у якийсь фільм жахів про якийсь постапокаліпсис... Я заходжу і відразу на моїх очах: розривають «Фокстрот», супермаркет, розривають «АТБ». Вони в одному приміщенні. Тут же на 3 поверсі будівлі приватні офісні приміщення – все тягнеться з них. Під'їжджають мародери прямо на вантажівках, мікроавтобусах. Загружають їх насипом – холодильники, пральні машини, все, все...» (Назарова, 2024). За спогадами очевидців,

найактивнішу участь у пограбунку брали декласовані елементи – злидарі, алкоголіки, колишні ув'язнені. «Вони не просто брали їжу, а били вікна, ламали полиці, все знищували». Очевидно, що у цьому випадку маємо справу із найбільш небезпечним різновидів лебонівського діючого натовпу – здирницьким. Люди, що належать до здирницького натовпу, прагнуть до надбання певних матеріальних цінностей, які вони вважають своїми. Їх головна особливість - емоційна єдність, високий ступінь збудження та значна агресивність. Але конфлікт закладено вже у самій природі цього натовпу – благ, за які він бореться, ніколи не вистачить на всіх. В порушення принципів міжнародного права щодо організованого та унормованого характеру конфіскацій, військовослужбовці ворога брали безпосередню участь у знищенні торговельної інфраструктури міст і навіть координували цей процес. У той же час по-іншому розвивалися події у Бердянську, де місцева влада та громадськість зуміли протистояти мародерству та створили добровільні загони самооборони. Масовий неспокій вирує навіть у маленьких віддалених селах: «В перші дні було гамірно. Люди збирались на вулицях, в центрі, на сусідських подвір'ях та говорили, говорили, говорили... І жартували. Підбадьорювали. Та вірили, що все зараз налагодиться. З тривогою дивилися новини: "вже в Генічеську", "вже через Якимівку танки йдуть", "вже в Мелітополі, але ні, їх далі не пропустять" (Рацибарська, 2024).

Штучно створений хаос у логістиці на окупованих територіях становить реальну загрозу задоволенню вітальних потреб людей. О.Кононенко влучно відзначає, що повсякденність як приватне життя наповнена, насамперед, тим, що має стосунок до дозвілля, дому, сім'ї (Кононенко, 2015, с. 100). Реальне буття пронизане людською тілесністю, побутовою сферою і в цьому контексті є абсолютно непроблематичним, знайомим для нас. Ми із закритими очима можемо пройти весь шлях з роботи додому, точно знаємо, в якому магазині краще брати ковбасу, а на базарі шукаємо, де стоїть знайомий реалізатор. Війна безжально ламає весь цей усталений світ. «Ми не вірили в початок війни. У мене був звичайний робочий день, я працюю викладачем. Коли почули вибухи, діти почали масово писати: «А уроки будуть? А чи будемо далі продовжувати?»». Мене охопив страх. Коли в наступні дні були вибухи, я просто плакала. Мені здавалося, що ось-ось помру, ось-ось щось трапиться», - говорить жителька Мелітополя Оксана (Веляник, 2023). «Після приходу російських загарбників життя «дуже спростилося».... Ти вже не будеш плани, не мучишся поганими новинами в інтернеті. І з тривогою думаєш: а що далі, чи надовго це затягнеться, наскільки тебе вистачить все це терпіти... Найстрашніше - якщо ця окупація надовго» (Вернігор, 2023).

Загалом, дезорганізація звичного способу життя стає невід'ємною рисою перших днів окупації. «Був квест: знайти щось, купити, бо магазини всі були розбиті і зачинені. А що їсти? Ходили, шукали, де і що купити». Звичний відлік часу немов би зникає, а на думку приходять міркування Дж. Міда про те, що суспільство можливе тільки завдяки тому, що люди мають здатність до встановлення певних часових перспектив. Але в неволі їх, на жаль, практично не залишається. «Спочатку люди чекали, що ось зараз наші повернуться, відіб'ють, зараз, зараз, зараз. Потім у людей не стріляють, то хай уже й так. Багато хто зайняв нейтральну позицію. І таких ставало більше» (Терещук, 2024). Однієї із причин амбівалентності масових настроїв міг бути різкий контраст між героїчною обороною Маріуполя, Чернігова, Києва і швидким відступом нечисленних українських військ із півдня Запорізької області. «Моя мама фармацевт, і ми весь час допомагали їй, бо був шалений потік людей. Також будь-якої миті могли обікрасти аптеку. Люди просто вибивали шибки, забирали ліки, бо усіх залякали, що більше не буде можливості купити ліки. Особливо залякали тих людей, які залежні від життєво необхідних препаратів. Пам'ятаю, як люди днями чекали в черзі, молоді матусі телефонували й благали знайти

дитяче харчування... Тоді мій батько малював таким людям на руках числа, аби вони були першими наступного дня», - розповідає жителька Мелітополя (Веляник, 2024). Як бачимо, за умов окупації колись звичайні соціальні практики не тільки стрімко проблематизуються, але й архаїзуються. Зокрема, традиція проставляти номерки на руках учасників черги походить ще з далеких радянських часів.

Велику роль у формуванні повсякденності відіграє візуалізація. «На рівні повсякденного життя є цілий "спектр видимого". Все це робить наші буденні інтеракції дуже перспективними для фіксування технічними засобами, зокрема, фотографією», - відзначав П. Штомпка (Sztompka, 2000, р. 4-5). Візуальна складова відіграє велику роль як в утвердженні влади окупантів та артикуляції колабораціонізму, так і у національному спротиві. ««У нас селище проїзне. «Зетки», «вешки» ми зразу їх побачили на своїх вулицях. На роботу ми ще якийсь час виходили. Коли я побачила ці машини з двору – знаєте, аж серце стискалося. Ніби всередині – їжак. Вирішили: доки в селі буде український прапор, доти працюємо, як раніше», - розповідає про свої відчуття підприємниця та громадська активістка Т. Геєнко із окупованого с. Плотородне Запорізької області (Рацібарська, 2024). У той же час вільне Запоріжжя наповнюють бігборди «Русский корабль, иди на...», «Z: новая свастика нового фашизма», «Все буде Україна», які було адресовано насамперед російським загарбникам, адже наприкінці лютого – на початку березня 2022 р. існувала загроза швидкої окупації міста.

Варто відзначити, що всі елементи візуального образу своєї Батьківщини тісно пов'язані між собою, проте сприймаються по-різному. Біженці із Бердянська зізнаються, що найбільше їх пригнічувало тотальне домінування кольорів окупантів: «Куди не подивився, всюди їхні гасла, російські прапори. Немає реклами, немає привітань зі святами. Всі, буквально всі білборди та сітілайти в місті заклеєні ось цим – про єдиний народ та цитатами Путлера. Тут важко дихати, ми наче в'язні в колонії розміром з місто» (Радіо Свобода, 2022а). Елементи повсякденного візуального ряду доповнюються новими безглуздими пам'ятними знаками (О.Невському та П.Судоплатову в Мелітополі, Г.Бояринову в Якимівці, перший камінь пам'ятника «русским воинам-освободителям» в Бердянську), старими радянськими назвами вулиць та персоналіями, які за часів України мали репутацію міських божевільних, а нині стали великими керівниками та ідеологами «русского мира», а також незрозумілими святами (день народження Леніна, день «національного единства», день росси́и). Штучність святкової повсякденності від окупантів одразу кидається в очі, адже свято може виникнути лише з фундаменту життя, як втеча від буденності, ілюзія, що дозволяє вийти за рамки звичайного робочого дня.

Окрім святково-карнавального, штучна повсякденність, яка конструюється ворогом, має кілька інших вимірів – інформаційно-комунікативний (світ новин окупаційних медіа та соціальних мереж, де турботливі російські начальники роздають гуманітарку бідним бабусям, школярі із захопленням вчать по російських підручниках, а відважні працівники комунальних служб висаджують квіти під обстрілами українських «нацистів»), освітній (російська «школа» та численні клуби за місцем проживання, що стали осередками парамілітарних організацій) та організаційно-масовий (професійні заробітчани – постійні учасники пропагандистських акцій, «волонтерської» роботи та зйомок для російських телеканалів).

Загалом, окуповуючи не лише фізичний, але й візуальний простір, росіяни ставлять за мету нав'язати своє бачення минулого та майбутнього, надати додаткової легітимності своїй владі на тлі зростання народного спротиву. Проте вигаданий ними світ «нових територій» кардинально відрізняється від справжнього життя, символом якого стає порожнеча – відсутність свободи, роботи, доходів, транспортного сполучення зі світом та можливості вільно планувати своє майбутнє.

Зовсім інший світ неproblemатичної та problemатичної повсякденності у цей же час формується на півночі області. Загальна криза інституційного порядку, відверта слабкість обласної та міської влади, силових структур у перші дні війни стимулювали потужну активізацію громадянського суспільства. На відміну від попередніх років, нині до волонтерського руху на захист рідного міста залучаються тисячі звичайних городян, які раніше ніколи не цікавилися політикою та громадською діяльністю. Емоційно-психологічний стан запоріжців того часу добре описують дописи на телеграм-платформі ««Волонтеры. Это Запорожье»: «сидеть дома нет сил, пробуем принести хоть какую-то пользу», «уже невозможно читать эти страшные новости», «если что-то не так, то поправьте, я все это делаю впервые» (Зубченко, 2022, с. 11). Подібно до більшовицької газети «Правда», телеграм-чат виконував функції інформатора (поширення об'єктивних новин про особливості життя міста за військового стану), комунікатора (обмін даними про потреби оборонців Запоріжжя), координатора («перекличка» хто і чим може допомогти) та онлайн-психолога (можливість долучитися до корисної справи, зняти стрес та нервовість, відчутти причетність до соціальної спільноти із схожими цінностями).

Соціальні практики захисту Батьківщини розподіляються за кількома напрямками: перекриття лакун, що утворились внаслідок кризи соціальних інститутів (взаємообмін медпрепаратами на тлі закритих аптек та гострого дефіциту ліків, безкоштовний підвіз людей на власному авто, коли не ходять маршрутки, збір одягу та харчів для сотень поранених, які заповнили запорізькі лікарні), оборона міста (розливання «бендеро-смузі», наповнення піском десятків тисяч мішків на імпровізованих кар'єрах, виготовлення протитанкових їжаків), гуманітарна сфера (прийом та розміщення вимушених переселенців із Маріуполя, прифронтових районів і тимчасово окупованих територій області) та охорона громадського порядку (боротьба із мародерством, контроль за дотриманням правил світломаскування, затримання осіб, що ставили підозрілі відмітки на будинках і тротуарах).

Паралельно із цим завдяки мережевим інструментам триває процес інституціоналізації соціальних зв'язків. Спочатку з'являється невелика група ініціаторів, які знайомляться у телеграм-чаті та переходять в офлайн. Далі вони визначають свою спеціалізацію та пріоритети роботи, оформлюються в усталені спільноти із більш-менш чіткою соціально-рольовою структурою та на сталій основі налагоджують зв'язки із військовими частинами, загонами територіальної оборони чи добровольчими формуваннями.

Таким чином, для десятків тисяч запоріжців у перші тижні війни основним полем активності стає публічний простір, а дім та робота відходять на другий план. Адже дім перестає бути нашим власним маленьким світом, у якому можна сховатися від зовнішніх проблем. Віднині його сповнено лише тривожних новин із екрана телевізора чи телеграм-стрічки. Згодом по мірі посилення російських обстрілів, після масованих ракетних ударів восени 2022 р. та перших скидів керованих авіабомб у вересні 2024 р. це відчуття лише зростає. Домашній простір надовго втрачає свою захисну функцію, зводячись до умовно безпечних підвалу або коридору. Порушення емоційного спокою, смерть рідних та близьких внаслідок військових дій, тривала розлука з родичами, що виїхали за кордон, назавжди змінюють сприйняття місця, яке ми звикли називати домом. Разюче змінюється побут запоріжців – майже ніхто не робить ремонтів, не замовляє нових меблів та побутової техніки, а нечисленні працюючі бутіки тижнями не бачать клієнтів. Дім перетворюється на місце смутку та неспокою.

Проте найважче доводиться людям, які втратили свій дім. Важливою частиною нової військової повсякденності Запоріжжя стають біженці. На початок серпня 2024 р.

тут налічувалося 275 тис. вимушених переселенців (37% довоєнного населення обласного центру) (Ріа-Мелітополь, 2024). У цей же час, за деякими оцінками, на початку повномасштабного вторгнення із обласного центру виїхало близько чверті місцевих жителів (Янковський, Бадюк та Шеремет, 2023)..

Перша, порівняно невелика хвиля біженців із Волновахи та південного заходу Донецької області прийшла на кінець лютого 2022 р., а із середини березня із величезним ризиком для життя до міста почали пробиватися колони із Маріуполя. Згодом до них приєдналися десятки тисяч жителів тимчасово окупованих територій Запорізької та Херсонської областей. Для наших співвітчизників, які змінили місце проживання через війну або окупацію, формується принципово нова картина повсякденності. З одного боку, їхню рідну оселю, вірогідно, втрачено назавжди, адже мало хто ризикне повертатися до неволі через жахіття фільтрації, аби отримати російські документи на нерухомість. З іншого – вони вдома, оскільки зробили вибір на користь вільної України, проте життя на новому місті сповнене побутової необлаштованості та порожнечі через розрив контактів із звичним соціальним середовищем. За таких обставин нового, вже реального, а не метафоричного наповнення набувають слова М. Бубера: «В історії людського духу я розрізняю періоди облаштованості (Behaustheit) та бездомності (Hauslosigkeit). За часів облаштованості людина живе у Всесвіті як вдома, а за часів бездомності – як у дикому полі, де і кілочку для намету не знайти» (Бубер, 2012, с. 85). Бездомність військових часів стає результатом вимушеної міграції та йде пліч-о-пліч із нисхідною соціальною мобільністю. Більше того, часто трапляються прикрі випадки, коли соціальне оточення намагається нав'язувати новоприбулим запоріжцям дискримінаційні соціальні норми – «вакансії тільки для місцевих», «це оголошення про оренду житла не для біженців», «переселенців з тваринами не приймаємо» тощо.

Разом з тим по іншій бік лінії фронту в Запорізькій області активно формуються нові інституційні практики у різних сферах життя. Окремо серед них варто виділити колабораціонізм – активну та свідому співпрацю місцевого населення з ворогом на шкоду власній державі та її союзникам. Соціальний склад та шляхи формування корпусу зрадників вже були предметом наших наукових розвідок. Однак варто відзначити, що на побутовому рівні колабораціонізм може проявлятися у кількох вимірах: стратегія зайняття вищих соціальних позицій, що стали вакантними (заступник керівника стає першою особою); інфільтрації до вищих соціальних верств осіб які при Україні на це не мали жодних шансів (електрик із 9 класами освіти обіймає посаду директора школи); спосіб особистого збагачення (привласнення кинутого майна, аграрних, промислових та торговельних підприємств); соціальна адаптація (співмешкання з окупантами, оплачувана участь у масових заходах ворога, стукацтво, сприяння у розміщенні та забезпеченні ворожих військ).

Однією із найбільш поширених повсякденних практик взаємодії з ворогом стає торгівля. Проблема будь-яких економічних активностей в окупації має світоглядний характер. З одного боку, життя триває, адже місцеве населення потребує заробітків для фізичного виживання. З іншого – в умовах тоталітарної мілітаризованої російської держави будь-яка виробнича або торговельна діяльність використовується кремлівським режимом для розширення агресії проти України та укріплення своєї влади. Морально-етичний бік цієї справи добре охарактеризував адміністратор одного із патріотичних телеграм-каналів: «Орки методично уничтожают город Запорожье.... Уничтожают без эмоций, хладнокровно, буднично. Базовым городом, где они... спят, едят, ходят на рынки, гуляют в ресторанах, живут в покинутых наших квартирах и домах... пользуются бассейнами/банными - является Мелитополь. Вы, местные... за денежку малую

предоставляете им ВСЕ эти услуги. Вы все вместе помогаете ИМ убивать НАС! Горе вам... когда мы вернемся» (Телеграм-канал, 2022).

Після розграбування великих торговельних мереж стан продовольчого забезпечення на ТОТ швидко погіршується. Як і на початку кризових 1990-х років, інституційний вакуум швидко заповнює стихійна торгівля прямо на вулицях – із землі, ящиків або вантажівок. У Мелітополі по вул. Героїв України імпровізовані прилавки розмістилися з обох боків вулиці, багато людей торгувало з машин. Аналогічна ситуація спостерігалася біля Таврійського торговельного майданчику на мікрорайоні, де навіть працювала пересувна аптека. У середині весни 2022 року редис коштував 13-15 грн, морква та яблука - 20 грн., цибуля - 17-23 грн., лимони - 120 грн., огірки - 40 грн., перепілки - 160 грн., пеленгас - 100-130 грн., рис та цукор - 80 грн., макарони - 60 грн. за кілограм (Zprz-city, 2022).

Як відомо, споживання створює «симулятивну реальність», де предметам природного світу надається особливий смисл, що уможливорює створення відносин на основі імітації природних та соціальних явищ, проектуючи і конструюючи окреме індивідуальне життя. У новій повсякденності окупанти лишили дуже мало місця свободі споживчого вибору. Вони, подібно до своїх радянських та нацистських «попередників», штучно створили «ножиці цін» - дуже дешева продукція місцевого АПК на тлі надзвичайно дорогих привозних товарів. Через блокаду шляхів до вільної України ранні овочі продаються за безцінь (навесні 2022 р. кіло огірків у Запоріжжі коштувало 80-120 грн., а в окупованій Кам'янці-Дніпровській – 3-5 грн.). Багато сільгосппродукції фермери знищили. У цей же час імпорتنі фрукти, що завозились відтепер тільки через росію, вирости в ціні в кілька разів, істотно подорожчало м'ясо та сало, а вартість російської побутової хімії сягала 300-400 грн. за флакон. Проте найбільше місцевих жителів шокували ціни на одяг та взуття. «Зимові чоботи коштують 4500 гривень. Теплі джинси – 4000 гривень, або 5000 тисяч рублів (Радіо Свобода, 2022b). У такий спосіб вже з перших днів нової влади було запущено механізм економічного пограбування «звільнених регіонів».

Не дивно, що новий товарний асортимент не користується популярністю у споживачів. Російські товари, які активно завозяться з Криму, продаються за невиправдано завищеною ціною та відрізняються надзвичайно низькою якістю. У місцевих соцмережах Бердянська вже у перші тижні окупації ми знайшли щонайменше кілька сотень скарг на огидний смак та прострочені терміни реалізації російських продуктів.

Загалом, до кінця весни 2022 р. на загарбаних територіях починається інституціоналізація окупаційного режиму. Вороги намагаються створити ілюзію нормального повсякденного життя через створення фейкових органів влади, поліції, відновлення роботи закладів бюджетної сфери та офлайн-освіти за російськими стандартами.

Також після поразки окупантів під Києвом, перенесення епіцентру бойових дій на Донбас та зупинки наступу рашистів на південному напрямку, загальна атмосфера у вільному Запоріжжі суттєво змінилася. Починається етап морально-психологічного пристосування до військового життя. Відновлюється робота практично всіх закладів торгівлі, громадського харчування та побутового обслуговування, нормалізується ситуація з ліками. Новим викликом для містян стає паливна криза, що виникла через знищення росіянами найбільших нафтобаз. Проте основною причиною спустошення заправок, як і на початку війни, стала масова паніка. За визнанням посадовців, лише за добу люди скупили тижневу норму пального (Запорізька ОВА, 2022). Виникає тіньовий ринок палива, трапляються випадки спекуляції талонами на заправку, які отримують

військові, співробітники органів державної влади та комунальних підприємств. Водії через соцмережі намагаються знайти АЗС, де ще лишається пальне. Загалом, всім стає зрозуміло, що війна не закінчиться ні за два тижні, ані за місяць, і нові життєві реалії – дуже надовго.

Висновки. У ході нашого дослідження ми дійшли таких висновків. По-перше, у часи соціальних потрясінь повсякденний світ людини дезорганізується та зазнає глибокого шоку. Старі способи генерації та використання повсякденного знання вже не діють, а нові ще не напрацьовано. Зовнішній світ змінюється швидше, аніж ми встигаємо його інтерпретувати та переосмислювати. Водночас відзначається тенденція до прискорення соціального часу – життя стає небезпечним, змінюються прапори та гроші, перероджуються провідні соціальні інститути, з'являються нові соціальні групи. Структура повсякденності часів війни суттєво ускладнюється та виходить за межі традиційних наукових підходів.

По-друге, попри всі труднощі воєнного часу та надзвичайно виснажливий характер бойових дій, Українська держава обрала модель мінімального втручання у повсякденне життя людей, без конфіскацій, трудової повинності та регульованого розподілу дефіцитних ресурсів. Завдяки цьому, незважаючи на постійні обстріли та численні жертви серед мирного населення, життя на підконтрольній території регіону досить швидко увійшло у контури «нової нормальності» - із малообтяжливою комендантською годиною, проблемою закритих укриттів, дискусіями про можливість офлайн-навчання дітей за 30 км. від лінії фронту. Проте майже вся соціальна активність зосереджується у порівняно безпечному Запоріжжі. Склад населення міста істотно змінюється – воно стає тимчасовим прихистком, а можливо і новим домом для колишніх мелітопольців, бердянців, оріхівців, гуляйпільців, мешканців інших населених пунктів області, що опинились в окупації або на лінії вогню.

По-третє, на тимчасово загарбаних територіях області ворог з перших днів взяв курс на масштабну перебудову всього комплексу соціальних відносин, по суті – на знищення українського суспільства як цілісної системи. Нові практики повсякденних соціальних інтеракцій виробляються поступово – спочатку у сфері споживання, потім при спілкуванні з незнайомими, влаштуванні на роботу, примусового оформлення російських документів тощо. Окреме місце серед них займає колабораціонізм – стратегія соціальної адаптації та канал соціальної мобільності, які засновано на активній та ініціативній співпраці із ворогом, підлаштуванні під нав'язані окупантами зразки соціальної поведінки.

Загалом, чим довше триває окупація, тим більшим є розрив у повсякденних соціальних практиках у вільних і тимчасово зайнятих ворогом регіонах. Свого часу ми спостерігали це на Донеччині та Луганщині, нині аналогічні процеси відбуваються на Півдні України. Нова повсякденність по той бік лінії фронту формується за умов фізичної та інформаційної ізоляції від вільного світу, тотального домінування держави над суспільством, жорсткого терору і придушення базових прав і свобод людини. У такий спосіб кремлівські агресори та їхні місцеві посіпаки намагаються створити соціальну базу окупаційного режиму та мінімізувати народний спротив загарбникам.

Бібліографічний список

- Бубер, М. 2012. *Я і ти. Шлях людини за хасидським вченням*. Пер. з нім. Київ: Дух і літера.
- Веляник, А. 2023. *Голоси окупації: Мелітополь*. Свідомі 02.01.2023. [онлайн] Доступно: <<https://svidomi.in.ua/page/holosy-okupatsii-melitopol>> (дата звернення 30.09.2024).

- Вернігор, П. 2023. «Усі мої мрії були пов'язані з Україною. Їх зруйнували в один день». Три історії з Бердянська про життя в окупації. *Заборона Медіа* 23.06.2022. [онлайн] Доступно: <<https://zaborona.com/try-istoriyi-z-berdyanska-pro-zhyttya-v-okupatsiyi>> (дата звернення 30.09.2024).
- Головко, В. 2007. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напряду. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип.17. Київ.: ПУ НАНУ. С.87–101.
- Гуйван, П. 2021. Особистісний та соціальний час як елементи філософська сприйняття темпорального виміру буття. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 31, с. 13-17. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.995>.
- Запорізька ОВА, 2022. *Олександр Старух розповів про економічну та воєнну ситуацію у Запорізькій області*, 07.05.2022. [онлайн] Доступно: <https://www.zoda.gov.ua/news/60913/oleksandr-staruh-rozpoviv-pro-ekonomichnu-ta-vojennu-situatsiju-v-zaporizkiy-oblasti.html> (дата звернення 30.09.2024).
- Зубченко, О., 2022. Телеграм-чат як інструмент самоорганізації волонтерського руху під час війни. *Габітус*, 40, с. 9-15 DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.40.1>.
- Кононенко, О., 2015. Повсякденність у масовому суспільстві. *Вісник НАУ. Серія Філософія. Культурологія*, 1, с. 98-101.
- Міхно, Н. 2020. Проекція культурної травми в просторі повсякденності: до питання візуальної презентації дискурсу війни у міському просторі. *Габітус*, 11, с. 61-66. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.10>
- Назарова, Є., 2024. «Мародерство спровокували окупанти»: історія Валерія Газаєва чий фонд допомоги 315 днів працював у Мелітополі, *Радіо Свобода* 15.03.2024. [онлайн] Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/volonterskya-robota-v-okupatsii-melitopol/32866266.html>> (дата звернення 29.09.2024)
- Окрут, М., 2006. Повсякденна реальність: пошуки визначення. *Український соціум*, 5, с. 30-41.
- Потарська, Н. та Дутчак, О., 2015. Війна і трансформація повсякденності: жіночий погляд. Київ.: Фонд ім. Г. Бьолля в Україні.
- Радіо Свобода, 2022а. Ми наче в'язні в колонії. Жителі Бердянська – про літо в окупації [, 29.08.2022. [онлайн] Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-berdyansk-okupatsiya-pidsumky-lita/32007741.html>> (дата звернення 30.09.2024)
- Радіо Свобода, 2022b. Що принесли в окупований Мелітополь так званий референдум та спроба анексії? 04.10.2022. [онлайн] Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-melitopol-aneksiya-tsiny/32064453.html>> (дата звернення 30.09.2024)
- Рацибарська, Ю. 2024. «Вчила дітей українських традицій, а тепер бережемо російські?». Історія переселенки з Запоріжжя, яка прожила понад пів року в окупації. *Радіо Свобода* 15.04.2024. [онлайн] Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iak-istoriya-pereselenky-z-melitopolshchyny/32905979.html>> (дата звернення 29.09.2024)
- Ріа-Мелітополь, 2024. *Запоріжжя займає четверте місце серед міст України за кількістю переселенців*, 06.08.2024. [онлайн] Доступно: <<https://ria-m.tv/ua/news/356962/zaporijjya-zaймає-chetverte-mistse-sered-mist-ukraini-za-kilkisty-pereselentsiv.html>> (дата звернення 30.09.2024)
- Рощіна, О. та Лукашова, С. 2023. Мелітополь у перший день війни був без захисту, спроби втримати його провалились, *Pravda.com* 18.09.2023. [онлайн] Доступно: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/09/18/7420330> (дата звернення 29.09.2024)

- Скалацька, О., 2016. Концепція соціального простору Анрі Лефевра: евристичний потенціал щодо дослідження феномену моди. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 110. С. 158-162.
- Скляренко, К., 2019. Біографічні дослідження повсякденності як стратегія реалізації генеалогічного методу. *Грані*, 22(6), с. 78-85. DOI: 10.15421/171965
- Телеграм-канал «СУКИ Мелітополя», 2022. [онлайн] Доступно: https://t.me/suki_melitopolya/158, (дата звернення 30.09.2024)
- Терешук, Г., 2024. «Прийшли озброєні до нас додому». Багатодітна родина прожила в російській окупації майже два роки. *Радіо Свобода* 07.03.2024. [онлайн] Доступно: <https://www.radiosvoboda.org/a/okupatsiya-pereselentsi-melitopolya/32851405.html> (дата звернення 30.09.2024)
- Укрінформ, 2023. *Із Запоріжжя щодо біжать від війни тисячі людей до Львова та Польщі*. [онлайн] Доступно: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3422695-iz-zaporizza-sodna-bizat-vid-vijni-tisaci-ludej-do-lvova-ta-polsi.html> (дата звернення 29.09.2024)
- Фролова, А., 2024. *Нова реальність: яким був перший день повномасштабної війни у Запоріжжі*, 24.02.2024 [онлайн] Доступно: https://zprz.city/news/view/vijna?utm_source=ukr.net&utm_medium=referral&utm_campaign=rss (дата звернення 29.09.2024)
- Черемісін, О., 2023. Висвітлення міського життя Херсону під час окупації в 2022 р. в усно-історичних свідченнях. *Південний архів*, XLIV, с. 35-43 DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-5>.
- Янковський, О., Бадюк, О. та Шеремет, Д., 2023. «Вмовляємо батьків вивести дітей» Як Запоріжжя живе під ракетними обстрілами рф?, 25.03.2023. [онлайн] Доступно: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-raketni-udary-zaporizhzhya-evakuatsiya-ditey/32333257.html>, (дата звернення 30.09.2024)
- Zprz-city, 2022. *В окупації вулиці Мелітополя захоплює стихійна торгівля*. 07.04.2022. [онлайн] Доступно: <http://zprz.city/news/view/v-okupatsii-vulitsi-melitopolya-zahoplyue-stihijna-torgivlya> (дата звернення 30.09.2024)
- Berger, P. and Luckmann, Th., 1967. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor: Penguin Books. Available at: https://web.archive.org/web/20191009202613id_/http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf (accessed 30.09.2024)
- Sztompka, P., 2000. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory*, 3(4), P. 449–466. DOI: /10.1177/136843100003004004

References

- Berger, P. and Luckmann, Th., 1967. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor: Penguin Books. Available at: https://web.archive.org/web/20191009202613id_/http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf (accessed 30.09.2024)
- Buber, M. 2012. *Ya i ty. Shliakh liudyny za khasyds'kym vcheniam*. [Me and you The path of man according to Hasidic teachings]. Per. z nim. Kyiv: Dukh i litera.
- Cheremisin, O. 2023. *Vysvitlennia miskoho zhyttia Khersonu pid chas okupatsii v 2022 r. v usno-istorychnykhovidchenniakh*. Pivdennyi arkhiv [Coverage of urban life in Kherson during the occupation in 2022 in oral historical evidence]. Vyp. XLIV. S. 35-43 <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-5>

- Velianyk, A. 2023. Holosy okupatsii: Melitopol [Voices of occupation: Melitopol], 02.01.2023. [onlain] Dostupno: <https://svidomi.in.ua/page/holosy-okupatsii-melitopol> (data zvernennia 30.09.2024)
- Vernihor, P. 2023. «Usi moi mrii byly pov'iazani z Ukrainoiu. Yikh zruinuvaly v odyen den». Try istorii z Berdianska pro zhyttia v okupatsii ["All my dreams were connected with Ukraine. They were destroyed in one day." Three stories from Berdyansk about life under occupation], 23.06.2022. [onlain] Dostupno: <https://zaborona.com/try-istoriyi-z-berdyanska-pro-zhyttia-v-okupacziyi> (data zvernennia 30.09.2024)
- Holovko, V. 2007. «Ryba ta miaso» istorii povsiakdennosti: teoretychni zasady napriamu ["Fish and meat" of the history of everyday life: theoretical foundations of the direction]. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky. Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats. Vyp.17. Kyiv.: IIU NANU. S.87–101.
- Huivan, P. 2021. Osobystisnyi ta sotsialnyi chas yak elementy filosofska spryiniattia temporalnogo vymiru buttia [Personal and social time as elements of the philosophical perception of the temporal dimension of existence]. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii. № 31. S. 13-17. DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.995>
- Zaporizka OVA, 2022. Oleksandr Starukh rozpoviv pro ekonomichnu ta voiennu sytuatsiiu u Zaporizkii oblasti [Oleksandr Starukh talked about the economic and military situation in the Zaporizhzhia region], 07.05.2022. [onlain] Dostupno: <https://www.zoda.gov.ua/news/60913/oleksandr-starukh-rozpoviv-pro-ekonomichnu-ta-voiennu-situatsiju-v-zaporizkiy-oblasti.html> (data zvernennia 30.09.2024)
- Zubchenko, O. 2022. Telehram-chat yak instrument samoorhanizatsii volonterskoho rukhu pid chas viiny [Telegram chat as a tool of self-organization of the volunteer movement during the war]. Habitus. Vyp. 40. S. 9-15 <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.40.1>
- Iankovskyi, O., Badiuk, O., Sheremet, D. 2023. «Vmovliaiemo batkiv vyvezty ditei» Yak Zaporizhzhia zhyve pid raketnymi obstrilamy rf? ["We are persuading parents to take their children out" How does Zaporizhzhia live under Russian rocket fire?], 25.03.2023. [onlain] Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-raketni-udary-zaporizhzhya-evakuatsiya-ditey/32333257.html>, (data zvernennia 30.09.2024)
- Kononenko, O. 2015. Povsiakdennist u masovomu suspilstvi [Everyday life in mass society]. Visnyk NAU. Seriiia Filosofiiia. Kulturolohiia. № 1. S. 98-101.
- Mikhno, N. 2020. Proektsiia kulturnoi travmy v prostori povsiakdennosti: do pytannia vizualnoi prezentatsii dyskursu viiny u miskomu prostori [Projection of cultural trauma in the space of everyday life: to the issue of visual presentation of the discourse of war in the urban space]. Habitus Vol. 11. P. 61-66. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.10>
- Nazarova, Ye. 2024. «Maroderstvo sprovokувалы okupanty»: istoriia Valerii Hazaieva chy fond dopomohy 315 dniv pratsiuvav u Melitopoli ["Looting was provoked by the occupiers": the story of Valery Gazayev, whose relief fund worked for 315 days in Melitopol], 15.03.2024. [onlain] Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/volonterskya-robota-v-okupacii-melitopol/32866266.html> (data zvernennia 29.09.2024)
- Okrut, M. 2006. Povsiakdenna realnist: poshuky vyznachennia [Everyday reality: the search for a definition]. Ukr. socium,. № 5. S. 30-41.
- Potarska, N., Dutchak, O. 2015. Viina i transformatsiia povsiakdennosti: zhinochy pohliad [War and the transformation of everyday life: a woman's perspective]. Kyiv.: Fond im. H. Bolliia v Ukraini.

- Radio Svoboda, 2022. My nache viazni v kolonii. Zhyteli Berdianska – pro lito v okupatsii [We are like prisoners in a colony. Residents of Berdyansk - about the summer under occupation], 29.08.2022. [onlain] Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-berdyansk-okupatsiya-pidsumky-lita/32007741.html>, (data zvernennia 30.09.2024)
- Radio Svoboda, 2022. Shcho prynesly v okupovanyi Melitopol tak zvanyi referendum ta sproba aneksii? [What did the so-called referendum and attempted annexation bring to occupied Melitopol?], 04.10.2022. [onlain] Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-melitopol-aneksiya-tsiny/32064453.html> (data zvernennia 30.09.2024)
- Ratsybarska, Yu. 2024. «Vchyla ditei ukrainskykh tradytsii, a teper berezhemo rosiiskii?». Istoriia pereselenky z Zaporizhzhia, yaka prozhyla ponad piv roku v okupatsii ["Taught children Ukrainian traditions, but now we preserve Russian ones?"]. The story of a resettled woman from Zaporizhzhia, who lived for more than half a year in the occupation], 15.04.2024. [onlain] Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iak-istoriya-pereselenky-z-melitopolshchyny/32905979.html> (data zvernennia 29.09.2024)
- Ria-Melitopol, 2024. Zaporizhzhia zaimaie chetverte mistse sered mist Ukrainy za killkisti pereselentsiv [Zaporizhzhia ranks fourth among the cities of Ukraine in terms of the number of immigrants], 06.08.2024. [onlain] Dostupno: <https://ria-m.tv/ua/news/356962/zaporijjya-zaymae-chetverte-mistse-sered-mist-ukraini-za-killkistyu-pereselentsiv.html> (data zvernennia 30.09.2024)
- Roshchina, O., Lukashova, S. 2023. Melitopol u pershyi den viiny buv ez zakhystu, sproby vtrymaty yoho provalylys [Melitopol was without defense on the first day of the war, attempts to hold it failed], 18.09.2023. [onlain] Dostupno: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/09/18/7420330> (data zvernennia 29.09.2024)
- Ckalatska O. 2016. Kontseptsiiia sotsialnoho prostoru Anri Lefevra: evrystychnyi potentsial shchodo doslidzhennia fenomenu mody [Henri Lefebvre's concept of social space: heuristic potential for the study of the phenomenon of fashion]. Hileia: naukovyi visnyk. Vyp. 110. S. 158-162.
- Skliarenko, K. 2019. Biohrafichni doslidzhennia povsiakdennosti yak stratehiia realizatsii henealohichnoho metodu [Biographical studies of everyday life as a strategy for implementing the genealogical method]. Hrani. T. 22. № 6. S. 78-85. DOI: 10.15421/171965
- Sztompka, P. 2000. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. European Journal of Social Theory. № 3(4). P. 449–466. DOI: /10.1177/136843100003004004
- Telehram-kanal «SUKY Melytopolia» [Telegram channel "BUGS of Melitopol"], 2022. [onlain] Dostupno: https://t.me/suki_melitopolya/158, (data zvernennia 30.09.2024)
- Tereshchuk, H. 2024. «Pryishly ozbroieni do nas dodomu». Bahatoditna rodyna prozhyla v rosiiskii okupatsii maizhe dva roky ["They came armed to our house." A large family lived in the Russian occupation for almost two years], 07.03.2024. [onlain] Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/okupatsiya-pereselentsi-melitopol-viyna/32851405.html> (data zvernennia 30.09.2024)
- Ukrinform, 2023. Iz Zaporizhzhia shchodno bizhat vid viiny tysiachi liudei do Lvova ta Polshch [Thousands of people flee the war from Zaporozhye to Lviv and Poland every day]. [onlain] Dostupno: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3422695-iz-zaporizza-sodna-bizat-vid-vijni-tisaci-ludej-do-lvova-ta-polsi.html> (data zvernennia 29.09.2024)
- Frolova A. 2024. Nova realnist: yakym buv pershyi den povnomasshtabnoi viiny u Zaporizhzhii [New reality: what was the first day of full-scale war in Zaporizhzhia], 24.02.2024 [onlain] Dostupno:

https://zprz.city/news/view/vijna?utm_source=ukr.net&utm_medium=referral&utm_campaign=rss (data zvernennia 29.09.2024)

29. Zprz-city, 2022. V okupatsii vulytsi Melitopolia zakhopliuie stykhiina torhivlia [In the occupation of the streets of Melitopol, spontaneous trade is taking over], 07.04.2022. [onlain] Dostupno: <http://zprz.city/news/view/v-okupatsii-vulitsi-melitopolya-zahoplyue-stihijna-torgivlya> (data zvernennia 30.09.2024)

Стаття надійшла 01.10.2024

O. Zubchenko

CHARACTERISTICS OF EVERYDAY LIFE IN FREE AND OCCUPIED TERRITORIES OF ZAPORIZHZHIA REGION AT THE BEGINNING OF FULL-SCALE RUSSIAN INVASION

The article is devoted to the study of micro-level social processes in the sphere of everyday life in the territories of the Zaporizhia region, which are under the control of the Ukrainian authorities and under temporary Russian occupation. Using the methodological approaches of phenomenology of A. Shyuts, sociology of knowledge by P. Berger and T. Lukman, theory of traumatization by P. Shtompka, the author aims to conduct a comparative analysis of everyday social practices on both sides of the front.

Using the methods of embedded observation and content analysis of materials from open sources from February to May 2022, the researcher notes that in times of social upheaval, the everyday world of people undergoes deep shock and disorganization. External circumstances change faster than we have time to interpret them, and social time accelerates significantly.

The author comes to a conclusion about the rapid demarcation of the images of the everyday world of the residents of the free North and the occupied South of the Zaporizhzhia region. Under the conditions of martial law, the Ukrainian state chose a model of minimal intervention in people's everyday life. Thanks to this, even in spite of shelling and numerous dangers for the civilian population, the situation in Zaporizhzhia and surrounding communities far from the front normalized relatively quickly.

The researcher notes that the opposite processes take place in captured cities and districts. Against the background of large-scale restructuring of the entire complex of social relations, the enemy widely uses selective violence and systematic terror against representatives of certain social groups, ensures complete physical and informational isolation of the conquered territories, and harshly suppresses any resistance. Under such conditions, a fundamentally new type of everyday life is formed in occupation which manifests itself in communication, consumption and the choice of strategies for social adaptation to existing realities.

Key words: *everyday life, war, occupation, life world, everyday knowledge.*